

NAZAR ESHONQUL ASARLARIDA BIRIKMA METAFORALAR

Muslimjon Nasirov
muslimbeknosirov1995@gmail.com
Qo'qon DU

Annotatsiya: Ushbu maqolada tilshunoslikdagi sema (to'g'ridan-to'g'ri ma'no) va ko'chma ma'no (obrazli ma'no) tushunchalari o'rtasidagi farq, ularning tildagi vazifasi va matndagi ifodaviy imkoniyatlari tahlil qilinadi. Nazar Eshonqul asarlari obyekt sifatida olinib, matndagi metaforik bog'liqliklar, kognitiv birikmalar va obrazlilik manbalari yoritiladi.

Kalit so'zlar: kognitiv tilshunoslik, metafora, kognitiv metafora, semantic inersiya, badiiy matn, sema, o'z ma'no, ko'chma ma'no, referent

COMPOUND METAPHORS IN THE WORKS OF NAZAR ESHANKUL

Muslimjon Nasirov
muslimbeknosirov1995@gmail.com
Kokand SU

Abstract: This article analyzes the difference between the concepts of sema (direct meaning) and metaphorical meaning (figurative meaning) in linguistics, their function in language and expressive possibilities in the text. Taking the works of Nazar Eshankul as an object, the metaphorical connections, cognitive combinations and sources of imagery in the text are highlighted.

Keywords: cognitive linguistics, metaphor, cognitive metaphor, semantic inertia, literary text, sema, own meaning, metaphorical meaning, referent

Badiiy matnning asosiy vazifasi - nafaqat voqeani yetkazish, balki o'quvchida obrazli tasavvur uyg'otish, ma'no qatlamlarini chuqurlashtirishdir. Bu jarayonda ko'chma ma'no va metaforalarning roli beqiyos. Tilshunos D. Xudoyberganova tomonidan taklif etilgan "semantik inersiya" atamasi badiiy matn semantikasini chuqurroq tushinishda muhim ilmiy tushuncha sifatida maydonga chiqadi.

Uning ta'rificha, matn boshida ko'chma ma'noda ishlatilgan birikma keyingi jumalarga ham o'z ta'sirini o'tkazib, kogerentlik asosida metaforik mazmunni davom ettiradi. Bu hodisa - semantik inersiya - badiiy matnning ichki mantiqiy va obrazli yaxlitligini ta'minlovchi muhim vositadir.

Mazkur maqolada badiiy matnda semantik inersiyaning funksional ahamiyati, u orqali yuzaga keluvchi semantik uzluksizlik, obrazlarning tarmoqlanishi va o'quvchi

tafakkuriga ta'siri keng yoritiladi. Misollar orqali bu hodisaning ijodiy va kognitiv mexanizmlari tahlil qilinadi.

Tadqiqotchi D.Xudoyberganova birikma - metaforalarni tadqiq etar ekan, tilshunosligimizga yana bir yangi termin - "semantik inersiya" terminini kiritishni taklif etadi. Tadqiqotchi ushbu termini shunday izohlaydi: "Matn boshlanmasida ko'chma ma'noda qo'llangan so'z birikmasi matnning keyingi jumalari semantikasiga ham o'z ta'sirini o'tkazadi, ya'ni kogerentlik talabi bilan takrorlangan ko'chma ma'noli birikmalar navbatdagi jumalarga ham metaforik mazmunni olib o'tadi".

Darhaqiqat, Nazar Eshonqul asarlarida ham "semantik inersiya" natijasida paydo bo'lgan bir qancha kognitiv birikma - metaforalarni ko'rishimiz mumkin. Masalan, "Hammamiz ham kuchli va buyuk bo'lishni istaymiz, shuning uchun ham umr binosini barpo qilamiz, unga abadiyatni suyay oladigan ustunlar qo'yamiz, ammo bir kun aqlimizni yig'ib olib qarasak, biz yaratgan o'tov qurilmasdan turib vayron qilingan bo'ladi." ("Qora kitob"). Ushbu parchada keltirilgan umr binosi (inson hayoti) referenti keyingi jumalardan barpo qilmoq (yashamoq), vayron qilingan (xato qilingan) birikmasini taqazo qilishi aynan semantik inersiya natijasidir.

"Shu sababli uni har kuni ko'rgim kelar, ko'nglim o'tinxonasida olov bo'lishga shay turgan chog'larni kovlab, sovutardim." ("Qora kitob"). Ushbu parchada keltirilgan ko'ngil o'tinxonasi (ko'ngil) referenti keyingi jumalardan chog'lar (his - tuyg'ular), sovutardim (voz kechmoq) birikmasini taqazo qilishi aynan semantik inersiya natijasidir.

"Shu lahzalarda ezgulikning naq chegarasini aniqlashim, Iblis oldidagi ojjizligimdan saboq chiqarishim, hech qursa qolgan umrimda g'ofillik to'rini yorib tashlagim kelardi." ("Qora kitob"). Ushbu parchada keltirilgan g'ofillik to'ri(g'ofillik) referenti keyingi jumalardan yorib tashlamoq (voz kechmoq) taqazo qilishi aynan semantik inersiya natijasidir.

"Qandaydir sehrli kuch ularning ko'ngillaridagi norozilik iplarini uzib tashalardi: odamlar ishlashar, nima berishsa qanoat qilishar, teatrga, kinolarga borishar, qo'shiq ham eshitishardi, biroq g'alayon qilishmasdi." ("Bitik"). Ushbu parchada keltirilgan norozilik iplari (noroziilik) referenti keyingi jumalardan uzib tashlamoq (voz kechmoq) birikmasini taqazo qilishi aynan semantik inersiya natijasidir.

"Muhabbat - inson qalbida ochilgan loladir. Agar u so'lsa, umrning o'zi ham so'ladi... To'rt yildan beri ko'nglimdagi lolalar chaman-chamn bo'lib ochilib ketdi." ("Oq alanga"). Ushbu parchada keltirilgan lola (muhabbat) referenti keyingi jumalardan so'lmoq (yo'q bo'lmoq), ochilib ketmoq (paydo bo'lmoq) birikmasini taqazo qilishi aynan semantik inersiya natijasidir.

“Goho yuzing gul-u, sochlaring bu oppoq gulni xovuchlab turgan qat-qat gulbarglarga o‘hshab ketadi; gulbarglar bunchalik nafis gulni tebratganidan ba’zan to‘lg‘onib-to‘lg‘onib qo‘yadi. To‘lg‘onar ekan gulbarg qatlari, ora gulning nozik bandi ko‘rinib ketadi” (“Oq alanga”). Ushbu parchada keltirilgan gul (inson yuzi) referenti keyingi jumladan gul barglari (sochlari), gulning nozikbandi(qizning qomati) birikmasini taqazo qilishi aynan semantik inersiya natijasidir.

“O‘quvchini avval maftun etib, so‘ng uni vahimalar ila g‘ovg‘oga solishi, uning ko‘ngil qasrlariga qo‘rquv va vasvasa yalovlarini ilish, shusiz ham so‘qmoqlarini chakalak bosgan umrining dalalariga tushkunlik va umidsizlik urug‘ini ekish, shusiz ham qovurdoq bo‘lgan yurakni sahifalar tovasida qovurish shartmidi?” (“Qalb to‘zoni”). Ushbu parchada keltirilgan ko‘ngil qasrlari (ko‘ngil) referenti keyingi jumladan qo‘rquv va vasvasa yalovlari (qo‘rquv va vasvasa), ilmoq (solmoq); umr dalalari (inson umri) referenti keyingi jumladan tushkunlik va umidsizlik urug‘i (tushkunlik va umidsizlik), ekmoq (solmoq) birikmasini taqazo qilishi aynan semantik inersiya natijasidir.

Badiiy matnda semantik inersiya - ko‘chma ma’noda boshlangan birikmaning keyingi jumladan ham metaforik va semantik yukni saqlab qolishi - badiiy tilning chuqurlik, bog‘liqlik va ta’sirchanlik darajasini belgilovchi muhim til hodisasidir. Bu hodisa o‘quvchining fikriy jarayoniga ta’sir ko‘rsatib, matndagi obrazlarning uzluksiz rivojlanishini ta’minlaydi, umumiy semantik muhitni mustahkamlaydi. Nazar Eshonqul kabi adiblarning matnlarida bu hodisa nafaqat badiiy vosita sifatida, balki kognitiv struktura va ijodiy til konstruksiyasi sifatida ham faol ishlatiladi. Har bir metaforik boshlanish matn davomida boshqa obrazlar, iboralar va kontekstlar orqali semantik kuchini yo‘qotmasdan davom etadi.

Bu esa matnni silliq, yaxlit va kuchli semantik tuzilmaga aylantiradi. Shuningdek, o‘quvchi ongida ketma-ket bog‘lanib boruvchi obrazlar tizimi shakllanadi. Shunday qilib, semantik inersiya - badiiy matnning mazmuniy chuqurligi va ifodaviy yaxlitligini ta’minlovchi asosiy mexanizmlardan biridir.

Darhaqiqat, Nazar Eshonqul asarlarida ham “semantik inersiya” natijasida paydo bo‘lgan bir qancha kognitiv birikma - metaforalarni ko‘rishimiz mumkin. Masalan, *“Kimgadir ko‘ngil qo‘yib qolarmikanman degan umidda yana ko‘p qizlarga qalb eshigimni ochib berdim. Biroq bu eshik ularni ichkariga kiritmadi yoki ularning eshigidan men kirolmadim”* (“Tun panjaralari”). Ushbu parchada keltirilgan qalbim eshigi (ko‘ngil) referenti keyingi jumladan ochib bermoq (ko‘nglini ochmoq), kiritmadi (xohlamadi) birikmasini taqazo qilishi aynan semantik inersiya natijasidir.

Kengingi jumladan ham buni ko‘rishimiz mumkin: *“Ko‘nglim zardoblanib - zardoblanib, oxiri qurtlab ketdi. Ko‘rdilar u yerdagi hayotdan nishona bo‘lgan hamma narsani surib chiqardi. Endi gullay boshlagan orzu daraxtimni ko‘z ongimda*

yeb bitirdi, o'zimni esa mana shu kimsasiz tungi xilvatga olib kelib tashladi" Bu gapda esa orzu daraxti (orzular) referenti keyingi jumlalardan yeb bitirdi (yo'q qildi), olib kelib tashladi (tushkunlikda qoldi) birikmasi taqazo qilishi semantik inersiya najisidir.

Shunday holatni quydagi jumlada ham ko'rishimiz mumkin: *"Shu sababli umrimning eng baxtli lahzalari bo'lib tuyuladigan, ortda qolgan bolalik uyining tuynigidan ichkariga - robiya tomon tez-tez muralab tursam kerak."* Ushbu parchada keltirilgan bolalik uyining tuynigi (xotiralar), referenti keyingi jumlalardan, mo'ralab tursa kerak (eslamog) birikmasi taqazo qilishi semantik inersiya najisidir.

Keyingi jumlada esa: *"Men o'zimni axtarib taqdirning besanoq ko'chalariga tarixdek sochilib ketdim goyo vujudimda son sanoqsiz "men"lar chiqib shaharning yohu ko'chalariga kirib g'oyib bo'lganday"*. Bu gapda taqdirning besanoq ko'chalariga (sinovlariga) referenti keyingi jumlalardan sochilib ketim (dush keldim) birikmasi taqazo qilishi semantik inersiya.

Yana bir misolda: *"Hamma balo shundaki, bizning ildizimizni kesib qo'yishgan. Kesib olishganu boshqa bir daraxtga payvand qilishgan. Vujudimizda yod daraxtning qoni kezadi. Gullarimizning erta to'kilishiga sabab shu"*. Bu gapda ildizimizni (madaniyatini) referenti keyingi jumlalardan kesib qo'yishgan (yo'q qilishgan), boshqa bir daraxtga payvand qilishgan (o'zgartirishgan) birikmasi taqazo qilishi semantik inersiya najisidir. ("Tun panjaralari" qissasidan)

Xulosa qilib aytganda, sema va ko'chma ma'no o'zaro uzviy bog'liq bo'lib, tilning ma'no qatlamini boyitadi, obrazlilik va ifodaviylikni ta'minlaydi. Tilshunoslikda bu ikki qatlamni ajratib o'rganish - tilda so'zlarning qanday ishlatilishini, nutqdagi estetik kuch va ma'no ko'lamining kengayishini tushunishda muhim ahamiyatga ega.

Maqolada ko'rib chiqilganidek, semantik inersiya - ko'chma ma'no bilan boshlangan birikma butun matn semantikasiga ta'sir ko'rsatishi hodisasi - ayniqsa badiiy nutqda keng namoyon bo'ladi. Nazar Eshonqul kabi yozuvchilarning asarlarida bu hodisa orqali mazmun uzluksizligi, semantik bog'liqlik va obrazli tafakkur kuchli ifodasini topadi.

Shunday qilib, semantik inersiya faqat bir stilistik uslub emas, balki matnning ichki mantiqiy-tasviriy strukturasini tashkil qiluvchi muhim til hodisasidir. Bu hodisani chuqur tadqiq qilish - tilda ko'chma ma'nolarning qanday shakllanishi, rivojlanishi va matnga qanday ta'sir ko'rsatishini anglashga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xudoyberganova D. Matnning antroposentrik tadqiqi. - Toshkent: Fan, 2013.
2. Eshonqul N. Yalpiz hidi. - Toshkent: "Sharq", 2008.
3. Eshonqul N. Shaftoli guli. - Toshkent: "O'zbekiston", 2011.

4. Yuldoshev M. Badiiy matn va uning lingvopoetik tahlili asoslari. - Toshkent: Fan, 2007.
5. Safarov Sh. Kognitiv tilshunoslik. - Jizzah, 2006.
6. Nasirov, Muslimjon. "ASSOCIATIVE RELATIONSHIPS IN CLASSICAL POETIC TEXTS." INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 8.036 11.09 (2022): 349-352.
7. Nasirov, M., and Malikaxon Nasirova. "METAPHORES IN THE WORKS OF NAZAR ESHONQUL." Gospodarka i Innowacje. 42 (2023): 18-22.
8. Nasirov, Muslimjon. "ANALYSIS OF METAPHORICAL MEANINGFUL UNITS IN A LITERARY TEXT (On the example of the works of Nazar Eshonkul)." INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 8.036 11.09 (2022): 342-344.